

Н. М. Салтан

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНОЦТВА УКРАЇНИ В 1920 – НА ПОЧАТКУ 30-х рр.

Автор пов'язує гендерну дискримінацію жінок з їх роллю в забезпеченні сім'ї. Руїнуючи старі стереотипи, більшовики проголосили рівність між чоловіком і жінкою, на основі їх суспільної корисності. Ними було впроваджено курс на залучення кваліфікованої жіночої сили до промислового виробництва, особливо до важкої промисловості.

Ключові слова: гендерна дискримінація, соціалізація, професійна освіта

У ХХ ст. перед радянською жінкою вперше відкрилися перспективи зростання суспільної значущості, за рахунок участі у виробництві та політичному житті країни. Балансуючи між Сцилою (суспільними стереотипами) та Харибдою (партійними ідеалами), жінки затверджували свій вплив на суспільне життя країни. Сьогодення характеризується підвищенням соціального статусу жінки. Як і сто років тому, професійна освіта продовжує відігравати важливу роль у процесі соціалізації особистості.

В Радянському Союзі література присвячена гендерній тематиці відзначалася ідеологічною заангажованістю. Її репрезентують роботи Л. Вітрук, М. Каргородської, Є. Серіної та ін. [1–3]. Напроти, утилітарний підхід партійних органів до радянського жіноцтва став лейтмотивом досліджень М. Богачевської-Хом'як та В. Голдман [4–5]. Сучасні історики намагаються неупереджено та об'єктивно розглядати питання, пов'язані із соціальним статусом жінки в радянському суспільстві [6–8]. Відсутність дослідження, в якому б розкривався зв'язок між професійною освітою та соціалізацією жіноцтва, зумовила мету цієї статті – проаналізувати зв'язок між набуттям професійної кваліфікації та зміною суспільного становища жінки протягом 1920 – початку 30-х рр.

На соціалізацію особистості впливає чимало чинників: сім'я, школа, держава, політичні партії, різні неформальні групи тощо. Освіта як соціальний інститут створює умови для професійної, соціальної самореалізації особистості, а також залучає людину до цінностей соціуму. Роль і функції жінки в суспільстві ХХ ст. зазнали істотних трансформацій. Погляди більшовиків на жінку як на суспільно-корисну одиницю та повноправного члена суспільства, поволи змінювали стару систему ставлення до жіночої праці. На переконання М. Богачевської-Хом'як, політика більшовиків щодо жінок мала дві мети: вивільнити жінок від обмежень минулого та зміцнити за їх допомогою свою владу, адже вважало жіноцтво важливим фактором суспільних перетворень [4, 330–338].

У патріархальній сім'ї на жінку дивилися передусім як на сімейну робітницю. В умовах вкрай низького рівня забезпеченості населення системою побутових послуг, утримувати родину жінки починали лише через відсутність (неспроможність працювати) в домі чоловіка (батька). На користь цієї думки свідчить той факт, що відсоток жінок-робітниць фабрично-заводської промисловості до загальної кількості робітників років Першої світової війни збільшився з 7,7% (за іншими даними з 10,7%) в 1914 р. – до 16,2% – 1917 р. [9, 40; 10, 70].

Впродовж 20-х рр. спостерігалось незначне нарощування питомої ваги жінок, які працювали на промислових підприємствах, за одночасного збільшення їхньої загальної кількості: 1921 р. в українській промисловості працювали 12,1% жінок; 1924 р. – 13%; 1925 р.

– 12,4%; 1926 р. – 12,8%; 1929 р. – 13,2% (за іншими даними – 14,2%) [11, 16; 9, 40; 10, 70]. Жінки поволи, долаючи опір господарників, залучалися до роботи та навчання в традиційно чоловічих галузях промисловості та професіях. Газета «Харківський пролетарій» 1925 р. з гордістю зазначала, що на Харківському паробудівному заводі жіноча праця вже почала проникати до цехів: з'явилися жінки крановщиці, муляри і т. ін. [12, 3] Однак більшість жінок працювала в традиційних для них сферах: ткацькій, швацькій, тютюновій, поліграфічній; активно освоювали харчову, будівельну та хімічну промисловості. Незначна кількість жінок працювала на підприємствах важкої промисловості та транспорті.

Різке погіршення життєвого рівня населення з 1929 р., коли один працюючий не міг забезпечити родину (середня кількість чоловік в міській родині – 3,9), змусило жінок масово працевлаштуватися. Форсовані темпи індустріалізації вимагали великої кількості робочих рук. В листопаді 1930 р. партія почала масову кампанію з мобілізації жінок на виробництво, встановивши їхню квоту в 50% від усієї робочої сили.

Всесоюзна центральна рада професійних спілок (ВЦРПС) до 6-го з'їзду профспілок, що відбувся в листопаді 1924 р., провела обстеження декількох підприємств, внаслідок чого виявлено, що жінки на виробництві становлять некваліфіковану робочу силу, яка виконує на підприємствах, здебільшого, підсобні роботи. Порівняння кількості напівкваліфікованих членів профспілок харчовиків, швейників, текстильників жіночої та чоловічої статі показало, що серед харчовиків працювали 90,8% чоловіків, проти 9,5% жінок, у текстильників – 57% та 24,3%, відповідно. Навіть у швейній промисловості відсоток кваліфікованих жінок сягав лише 28,6% [13, 14].

Ще гіршим був кваліфікаційний склад жінок-службовців. За даними перепису, на 17 грудня 1926 р. керівний персонал фабрично-заводської промисловості складав – 0,4%; вищій технічний персонал – 0,5%; середній технічний – 4,1%; господарчий – 3,6%; обліково-контрольний, інструкторський, діловодний – 38,8%; охорона безпеки, робітники гігієни і молодший обслуговуючий персонал – 49,2%; інші службовці – 3,4% [9, 50]. Жінки, які мали низьку кваліфікацію, знаходились у нижній частині зарплатної шкали. 1925 р. їхній заробіток становив 63% від чоловічої, 1926 р. – 65%, а 1928/29 – 67% [14, 2; 15, 113]. Це дозволяє зробити висновок про незначне зростання кваліфікації жінок протягом чотирьох років.

Американська дослідниця В. Голдман стверджує, що радянські аналітики вбачали проблеми впровадження жіночої праці в площині їхньої низької трудової кваліфікації. Хоча останні позиції в професійній ієрархії були пов'язані не лише з недостатністю виробничого досвіду та кваліфікації, а ще й з вертикальною гендерною сегрегацією, яку проводили господарники щодо жінок-трудівниць. Змінити становище жінки у суспільстві можна було шляхом пропаганди рівності прав і можливостей всього радянського населення, а також шляхом залучення значної кількості жінок до професійного навчання. Т. Орлова, розглядаючи вплив індустріалізації на радянське жіноцтво, відзначає, що концепція вирішення жіночого питання у СРСР базувалася на принципі активного залучення жінки до виробництва як визначального фактору рівноправності жінок. Це не тільки надало жінці економічної незалежності, але й сприяло підвищенню її самоповаги як активної громадянки. Особливим досягненням вважалось те, що жінка виконувала суто чоловічу роботу. Це мало демонструвати, що радянській жінці все до снаги [7, 191].

Говорячи про тоталітарну систему та її роль у формуванні особи, не можна згадувати свободу, тому й радянська жінка не могла обирати напрям власної самореалізації: сім'я, робота чи громадська діяльність. Позитивним для жінок стало те, що саме партійні органи звернули увагу на жінку та забезпечили їй рівні права з чоловіком в усіх галузях господарського, державного, культурного і суспільно-політичного життя. Було створено умови для її професійної самореалізації, підвищення культурного рівня, участі в суспільній діяльності. Саме на основі ідей щодо рівності поступово відбувалася ментальна трансформація образу жінки від традиційних уявлень про неї як другорядного, неповноцінного члена суспільства («бабське буття – за все побиття»). Важливими джерелами для вивчення змін у формуванні нового образу жінки є періодична преса, пропагандистські матеріали. Аналізуючи журнал «Комунарка України», Ю. Терещенко дійшла висновку, що на його сторінках формувався привабливий образ освіченої, висококваліфікованої робітниці, яка працює на рівні з чоловіком і є майстром своєї справи [8, 69]. Однак за десять років радянської влади не вдалося повністю змінити ставлення до жінок з боку чоловіків-господарників. «Чого Ви до нас баб посилаєте?», – дивувався майстер одного з заводських цехів ново-прибулому жіночому контингенту.

Партія, починаючи з IX з'їзду ВКП(б), намагалася ліквідувати гендерну дискримінацію. У 1925 р. ВЦРПС запропонував усім профспілковим ЦК на засіданнях своєї президії та Пленуму обговорити питання підняття кваліфікації жіночої праці у виробництві, через школи ФЗУ і професійно-технічні курси, бронюючи відсоток місць для жінок. Починаючи з другої половини 1920-х рр. квоти на навчання жінок неодноразово переглядалися в бік їхнього збільшення. У 1931 р. Народний комісаріат праці встановив нові норми прийому дівчат до ФЗУ для металопромисловості – 40%, хімічної – 30%, для транспорту – 30%, будівництва – 35% та ін. [17, 14]. При цьому кількість броньованих місць для навчання дівчат у ФЗУ металообробної промисловості значно перевищувала питому вагу жінок, які вже працювали – 18%, що свідчило про тверді наміри партії зруйнувати професійну сегрегацію за гендерною ознакою.

«Безперечна велика перешкода для вступу до вишів і втишив – низький рівень писемності робітниць, надто старих робітниць. Тобто, того контингенту, що є найбажанішим для вишів», – так тогочасні публіцисти характеризували вузькі місця підготовки командних жіночих кадрів [3, 20]. Саме «старим робітницям» надавалися переваги при вступі до ВНЗ, за ними йшли члени родин робітників, які раніше працювали на виробництві, а потім решта жінок. Для полегшення жінкам шляху до освіти урядом, крім бронювання місць в навчальних закладах, було понижено вимоги щодо освітнього рівня та стажу абітурієнток-жінок, зберігалася середня платня для жінок, які набували кваліфікації тощо.

Індустріалізація була несумісною з неграмотністю, оскільки базувалася на нових технологіях та техніці. Результатом політики із запровадження всезагальної писемності стало підвищення загальноосвітнього рівня населення. Якщо на початок досліджуваного періоду кількість неписьменних жінок у віці 9–49 років становила 14%, то на початок 1931 р. рівень писемних жінок досяг 52,8%, що в умовах першочергового масового залучення жінок у виробництво, мало стратегічне значення, бо саме низька загальноосвітня підготовка була однією з основних перепон для професійної діяльності та навчання працюючих жінок [17, 9].

Результатом державної політики стало пряме зростання жінок, які навчалися в системі індустріально-технічної освіти. На 1 січня 1931 р., в школах ФЗУ вікова група дівчат до 18 років була найширше представлена у всіх галузях виробництва (не менше 20% в кожній), питома вага жінок віком від 18 до 23 років була найбільшою в таких галузях, як обробка матеріалів тваринництва, поліграфічна та бавовняна промисловості, але й там не перевищувала 10%. Максимальна кількість жінок віком від 23 років була задіяна в текстильній промисловості, де складала лише 2,7%. Ці дані свідчать, що з 1928/29 н. р. почалося активне залучення дівчат до навчання в закладах нижчої системи професійної освіти шкільного типу. Поступово збільшувався відсоток жінок, які навчалися в традиційно чоловічих галузях виробництва [18, 85].

За дев'ять років радянської влади в Україні збільшився відсоток жінок, які обирали для себе індустріально-технічний напрям навчання: 1922 р. їх було 3,3%, 1925 р. – 4,3%, 1930 р. – 15,7%, 1931 р. – 18,4%. Водночас у традиційно жіночих (медичних і педагогічних) вишах жіноцтво складало половину контингенту. З 1925 до 1931 рр. змінилась питома вага жінок у технікумах: з 6% до 27,8% в індустріально-технічних, з 54,0% до 50% у педагогічних, з 64,0% до 90,1% у медичних [6, 83; 18, 68; 19, 18].

Якщо в середині 20-х рр. жінки обирали для себе традиційно жіночі професії лікаря та педагога, майже ігноруючи професії, пов'язані з виробництвом, то на початку 30-х рр. кількість студенток індустріальних закладів зросли вчетверо. Разом з тим, жінки обирали для себе спеціальності, що були пов'язані з хімічною, ткацькою промисловістю, виробництвом продуктів харчування тощо. У Харківському технологічному інституті найбільш привабливим для жінок був хімічний, а найменше – механічний факультети, що було пов'язано зі специфікою майбутньої професії. Жінки бажали ставати інженерами-технологами, а не інженерами-механіками [20, 61–104]. Значно нижчим був відсоток трудівниць, що навчалися без відриву від виробництва. Це пояснюється тим, що жінка вільний від роботи час присвячувала родинним клопотам.

Результатом державної політики стало підвищення кваліфікації жіночого робітничого контингенту. У листопаді 1927 р. на кваліфікованій роботі працювали 9,4% робітниць, на напівкваліфікованій – 26,9%, основна маса (63,7%) – на некваліфікованій (чорнороби, прибиральниці тощо). До кінця першої п'ятирічки серед робітників високої кваліфікації жінки становили 2,4% у важкій та 11,7% – легкій промисловостях [1, 57].

Підвищення освітнього та професійного рівня жінки стало передумовою для розширення їхньої участі в управлінні народним господарством: участь у різних зборах, виробничих нарадах, укладанні колективних договорів тощо. Найбільшу активність в цих обговореннях та нарадах виявляли, зазвичай, кваліфіковані робітниці. Заради справедливості, треба зазначити, що жінорганізаторів та трудівниць хвилювали більше питання побутового облаштування їхніх сімей, наприклад, облаштування дитячих ясел, ніж виробничі проблеми. Жінорганізатори скаржилися на складність проведення суспільно-політичної роботи серед трудівниць, через брак у останніх вільного часу: «Робітниця в масі слабше, ніж робітник у заводській суспільній організації» [2, 36].

Питома вага жінок, що брали участь в управлінні народним господарством збільшувалася внаслідок підвищення їхньої кваліфікації. Якщо 1927 р. питома вага жінок-працівниць інженерно-технічного складу скла-

дала 2,1%, то 1932 р. – 7,8%. При цьому найбільше жінок працювали у швейній (33,8%), харчовій (14,2) та хімічній (13,3) промисловостях [21, 34]. Такі дані дозволяють зробити висновок, що як і в ситуації з робітниками чоловічої статі, партія надавала перевагу не освіті, а походженню та партійній відданості. Ядром виробничої сили вважались старі робітниці, які, завдяки висуванству, діставали підвищення. З кожним роком зростала кількість жінок у складі керівних кадрів і фахівців: у промисловості з 2,7% 1930 – до 7,1% – 1933 рр.; на будівництві, відповідно, – 2,5% і 3,4%; на транспорті – 1,4% і 4%. Загалом у народному господарстві України керівних працівників і фахівців збільшилося з 3,2 тис. (5,1%) – до 16,7 тис. (8,4%) осіб [1, 75].

Протягом 1920 – на початку 30-х рр. поступово змінювалося ставлення до жінки. Під тиском партії, господарники залучали жінок до професійної діяльності та підготовки. Партійна пропаганда наражалася, здебільшого, на прагматичне ставлення жінок, які намагалися обирати дії що максимізували різницю між власними вигодами та витратами. Якщо радянська жінка і не могла обирати напрям власної самореалізації: сім'я, робота або громадська діяльність, то більшість обирала «тендітніші» професії, які відповідали її статевим особливостям. Освіта виступала фактором соціалізації жіноцтва, забезпечуючи йому шлях до професійного становлення, а відтак, ставила їх на одну сходинку з чоловіками не лише в правовій, а й ментальній площинах.

1. Вітрук Л.Д. Жінки-трудівниці в період соціалістичної індустріалізації (на матеріалах промисловості Української РСР. 1926–1932 рр.). – К., 1973.
2. Каргародская М. Индустриализация страны и задачи работницы. – Х., 1929.
3. Серіна Є. Нові жіночі кадри для народного господарства. – Х., 1931.
4. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939. – К., 1995.
5. Голдман В. Женщины у проходной / Пер. с англ. – М., 2010.
6. Вовк Л.П. Розвиток освіти серед жінок у УРСР (1917–1941 рр.) // Укр. істор. журн. (далі – УІЖ). – 1975. – № 11.
7. Орлова Т.О. Радянський тоталітаризм і жіноцтво в контексті історіографії // УІЖ. – 2009. – № 3.
8. Терещенко Ю.В. Політика радянської влади в сфері жіночої зайнятості (1921–1929) // Вісник Харківського національного університету. – № 767. – Вип. 9. – Х., 2007.
9. Жіноча праця на Україні. Статистичний довідник. – Х., 1930.
10. Гаско Б. Жіноча праця і проблема робітничих кадрів у промисловості України // Робітнича освіта. – 1930. – № 7/8.
11. Буяновер М.І. Стан пролетаріату на Україні після жовтневої революції. – Х., 1928.
12. Харківський пролетарій. – 1925. – 12 серпня.
13. Шульман Б. О привлечении женского труда в производство // Женский труд на Украине: Сб. ст. / Под ред. М. Кустелян. – Б. м., 1926.
14. Диференціація заробітної плати в 1925 і 1926 рр. // Статистика України. – Сер. X: Статистика праці. – Вип. 6. – № 10. – Х., 1927.
15. Диференціація заробітної плати в промисловості України в 1928/29 рр. // Статистика України. – Сер. X: Статистика праці. – № 176. – Х., 1930.
16. К итогам Всесоюзного совещания по женскому труду // На трудовом фронте. – 1931. – № 7.
17. Пикалова Т.И. Борьба за преодоление неграмотности среди трудящихся женщин Украины (1917–1937) // Вопросы истории СССР: Науч. сб. – Х., 1985.
18. Подготовка кадров в СССР (1927–1931). – М.; Л., 1933.
19. Ряпо Я. Радянське студентство. – Х., 1928.
20. Держархів Харківської обл. – Ф. Р1862 – Оп. 4. – Од. зб. 4802.
21. Жінка соціалістичної України: Стат. зб. – Х., 1937.

Saltan N.M. The professional education as the factor of the Ukraine women socialization in the 1920 – the beginning of 30th. The author connects the gender discrimination of women with their role in the family guarantee. Destroyed the old stereotypes, the Bolsheviks proclaimed the equality between man and woman on the basis of their social utility. It was declared the course to the involvement of the qualified female power in the manufacture, especially in the heavy industry.

Key words: gender discrimination, socialization, vocational education

О. М. Новікова

СЕЛЯНКА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ 1930-х рр.

У статті розглядається питання зміни ролі жінки у внутрішньо-сімейних стосунках сільської родини 1930-х рр. Залучення усних свідчень, архівних матеріалів та періодики дозволило висвітлити спроби впровадження новацій у традиційну подружню культуру, міжпоколінні відносини.

Ключові слова: сім'я, дружина, мати, чоловік, сімейний розподіл обов'язків

В історіографії сім'я радянського колгоспника 1930-х рр. не була предметом спеціальних досліджень. Водночас аналіз партійних документів, газетних, журнальних матеріалів і публікацій, спогади сучасників тих подій, дають змогу об'єктивно оцінити становище жінки у системі сімейних взаємостосунків. Відтак, ми поставили за мету, на основі аналізу матеріалів періодичних видань і спогадів сучасників, охарактеризувати становище жінки в селянській родині Радянської України 1930-х рр. Новизна дослідження полягає у залученні нового шару джерельної бази – свідчень очевидців подій, а також висвітленні раніше недостатньо розробленої в науковій літературі проблеми.

Соціально-культурні, економічні зміни, що відбувалися в 1930-х рр., позначилися і на внутрішньосімейних відносинах селянства. Започаткована у 20-х рр. XX ст. робота по «звільненню від домашнього рабства», «розкріпаченню» жінки, активно продовжувалася протягом перших п'ятирічок. Більшовицька політика у розв'язанні жіночого питання, визначенні місця жінки в сімейних взаємостосунках, однозначно, не була послідовною. Якщо ще наприкінці 1920 – на початку 30-х рр. ідеальна жінка мала формуватися в умовах рідшого розриву з традиційним розподілом суспільних ролей у сім'ї, то невдовзі на перший план було висунуто місію материнства як політичне покликання жіноцтва. Найважливішим обов'язком радянської сім'ї стало виховання дітей у дусі комунізму, а відносини чоловіка і дружини розглядалися не тільки як особиста справа.

Радянське суспільство було зацікавлене у зміцненні сім'ї, а шлюб мав відповідати сучасним, як на той час, вимогам, інтересам держави, мав представляти собою союз односторонців або взаємовідносини, де передовий та свідомий партнер зобов'язаний «підтягти» іншого до вищого рівня. Для зміцнення цих постулатів у свідомості людей, скажімо, на сторінках періодичних видань, спрямованих на цільову аудиторію села, часто з'являлися типові статті про селянські родини. Сюжетами цих матеріалів ставали історії про подружжя, які сприяють зростанню громадської значущості одне одного або, навпаки, де чоловік постає домашнім тираном, що обмежує заміжню жінку лише турботами колгоспу і хатньою роботою. Так, типовою щодо цього слід визнати статтю «Ой, вербо, вербо...» в журналі «Колбуд» за червень 1936 р. про подружжя колгоспників з селища Гостомель на Київщині. Ще не перебуваючи в офіційному шлюбі, і парубок, і дівчина були активними учасниками громадського життя села, але після одруження, народження дітей, чоловік заборонив дру-